

Laudatio de Paul Ricoeur

Andreu Marquès

Laudatio pronunciada el 24 d'abril de 2001 en l'acte d'investidura de Doctor Honoris Causa per la Universitat Ramon Llull al professor Paul Ricoeur.

1. El meu primer contacte amb la persona i l'obra de Paul Ricoeur va tenir lloc a Brussel·les i a Lovaina el curs 1965-1966. Fruit d'aquest primer contacte va ser l'article: «Abast teològic de l'obra de Paul Ricoeur» publicat dins *Qüestions de Vida Cristiana* 33-34 (1966), p. 188-202.

2. F. D. VANSINA, *Paul Ricoeur. Primary and secondary bibliography, 1935-2000*, Lovaina: University Press, 2000, 544 pàgines.

3. Se solen citar, com una de les primeres d'aquestes convergències, els enfocaments pragmàtics que es troben tant en el Heidegger de *Sein und Zeit* com en el Wittgenstein de les *Philosophische Untersuchungen*

4. P. RICOEUR, *Soi-même comme un autre*, París: Seuil, 1990.

5. D'aquesta capacitat, en són un testimoniatge esclatant: P. RICOEUR, *Lectures 1. Autour du politique*, París, Seuil, 1991; *Lectures 2. La contrée des philosophes*, París: Seuil, 1992; *Lectures 3. Aux frontières de la philosophie*, París: Seuil, 1994.

Avui és una dia assenyalat per a la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull, ja que Paul Ricoeur ens fa l'honor d'acceptar de formar part formalment del nostre claustre en tant que doctor *honoris causa*. En realitat, però, Paul Ricoeur ha estat sempre present entre nosaltres perquè des del primer dia ha estat un punt de referència essencial per a professors i alumnes. Per a mi, en particular, és un gran honor poder fer la *laudatio* d'aquell que d'ençà dels meus anys d'estudi a Lovaina ha estat sempre, pels seus escrits, el meu mestre principal en la tasca filosòfica¹.

Als seus vuitanta-vuit anys, Ricoeur és unànimement considerat un dels testimonis més sagaços i més dignes d'atenció de la consciència filosòfica d'aquest començament de segle, un començament de segle que –gràcies a Déu– el troba encara en plena forma intel·lectual. Testimoni digne d'atenció no únicament pel valor de la seva obra immensa i multiforme², sinó pel fet que s'ha col·locat conscientment a la cruïlla de les recerques més significatives del nostre temps; unes recerques que, tot i que algun cop han convergit (hi ha algunes convergències òbvies, per exemple, entre filòsofs «continentals» i filòsofs «analítics»)³, habitualment han preferit ignorar-se. Des d'aquest punt de vista, Ricoeur representa una excepció de primera magnitud i d'una grandesa indubtable: Ricoeur és avui un filòsof «continental» d'autoritat reconeguda i alhora pot ser acceptat pels «analítics» com un interlocutor que se sap situar a l'interior de llur problemàtica (pensem, per exemple, en les discussions amb Davidson i Parfit en *Soi-même comme un autre*)⁴. Ricoeur, que té una enorme capacitat de lectura⁵, és un coneixedor profund de la gran tradició filosòfica d'Occident i alhora està en condicions de confrontar-se en llur terreny amb els més grans especialistes de les ciències de l'home, sobretot aquelles que més han marcat la nostra època, des de la

psicoanàlisi a la lingüística i a l'etnologia estructurals, des de la semiòtica a la teoria de la literatura, des de la nova retòrica a la ciència dels mites i de les religions, i fa només tres anys que Ricoeur es va endinsar en un important debat amb el científicisme neurològic⁶. D'ençà de fa més de cinquanta anys Ricoeur ha estat present en els principals debats referents a les relacions entre filosofia i ciències (sobretot ciències humanes), però jo diria que amb la seva jubilació, ara fa uns vint anys, ha entrat en el període més fecund de la seva vida, almenys tocant a aquesta problemàtica. Una prova recent d'això la tenim en el seu últim llibre, de prop de 700 pàgines, *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, dedicat a la memòria de la seva difunta esposa i publicat la tardor passada, un treball immens on Ricoeur s'ha confrontat amb les principals investigacions en epistemologia de les ciències històriques⁷.

I cal dir que, malgrat que tota la seva vida ha estat dedicada a la investigació i a l'ensenyament, aquesta seva condició professoral, viscuda per ell com una autèntica vocació, no l'ha portat mai a un aïllament altiu sinó que ha estat sempre –i és encara avui, als seus vuitanta-vuit anys plens de vida– partícip dels drames i de les inquietuds del nostre temps, un intel·lectual compromès en la causa dels drets humans, sense fanatismes ni demagògies, un cristià obert al diàleg amb els homes i les tradicions religioses, sense clausures confessionals i sense eclecticismes complaents. La gran biografia de quasi vuit-centes pàgines que fa quatre anys va dedicar-li François Dosse, *Paul Ricoeur. Les sens d'une vie*, en dona abundant testimoni⁸.

A aquestes qualitats, que avui dia són del domini públic, voldria afegir-ne unes altres que caracteritzen el tarannà personal de Paul Ricoeur. Encara que no he tingut el privilegi de tractar Paul Ricoeur en la seva vida privada, per les moltes coses que he llegit sobre la seva persona i, en particular, per les nombroses entrevistes que n'han estat publicades aquests últims temps⁹ i també per algunes conferències seves a què he pogut assistir, goso afirmar que el seu tracte personal es caracteritza per l'amabilitat, la simplicitat i la modèstia. D'aquest seu tarannà humaníssim en tenim una prova en la promptitud i l'amabilitat amb què Ricoeur ha acceptat de ser investit doctor *honoris causa* de la nostra Universitat Ramon Llull.

En una època en què no únicament la política sinó també la cultura tendeix a esdevenir espectacle, l'estil de simplicitat i reserva característic de Ricoeur va certament a contracorrent. Aquest estil es fa particularment visible en l'autobiografia intel·lectual que Ricoeur va redactar per al volum que li fou dedicat l'any 1995 en la prestigiosa col·lecció nord-americana *Library of Living Philosophers*¹⁰, una autobiografia que en francès porta el títol de

6. J.-P. CHANGEUX & P. RICOEUR, *Ce qui nous fait penser: la nature et la règle*, París, Editions Odile Jacob, 1998.

7. P. RICOEUR, *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, París, Le Seuil, 2000. En aquest treball citaré aquesta obra amb les sigles MHO seguides de la indicació de les pàgines. D'aquest últim llibre de Ricoeur, n'hi ha diversos estudis a la revista *Esprit*, n. 266-267, août-septembre 2000. N'és també un estudi excel·lent: Stefan ORTH, «Rätselhaftes Gedächtnis. Paul Ricoeurs Thesen zu Erinnerung und Vergessen», dins *Herder Korrespondenz*, Februar 2001, p. 80-85.

8. F. DOSSE, *Paul Ricoeur. Les sens d'une vie*, París, La Découverte, 1997, 789 pàgines.

9. D'entre aquestes entrevistes sobresurt: *La critique et la conviction. Entretien de Paul Ricoeur avec François Azouvi et Marc de Launay*, París, Calmann-Lévy, 1995, 289 pàgines. L'última entrevista que he llegit és: «Paul Ricoeur, un parcours philosophique», dins *Magazine littéraire*, núm. 390, setembre 2000, p. 20-26.

10. L. E. HAHN (ed.), *The Philosophy of Paul Ricoeur*, Chicago and La Salle: Open Court, 1995.

*Réflexion faite*¹¹ i on Ricoeur afirma de bon començament que traçarà una línia de separació entre la seva vida privada i la seva vida intel·lectual. Tot amb tot, hi ha un fet que se salta aquesta línia de separació, un fet que ell anomena «un Divendres Sant de la vida i del pensament»: el suïcidi d'Olivier, el seu quart fill. Aquesta mort, que Ricoeur qualifica de catàstrofe per a ell i la seva esposa Simone, va tenir lloc una mica després de la redacció del text: *Le mal. Un défi à la philosophie et à la théologie* i poc abans que l'any 1986 aquest text fos publicat per l'editorial «Labor et Fides» de Ginebra¹². Ja molts anys abans Ricoeur s'havia ocupat del tema del mal, especialment en el llibre *La symbolique du mal*, publicat el 1960¹³, i aquest tema sempre ha estat present de diverses maneres en la seva obra. La convicció profunda de Ricoeur, però, ha estat sempre que el bé és més fort que el mal i que és el bé qui tindrà l'última paraula. Aquesta convicció, Ricoeur l'ha explicitada vigorosament en una entrevista concedida a Taizé l'abril de l'any passat, on afirma: «La bonesa és més profunda que el mal més profund», i també: «Hi ha una mena d'enxiquiment, de tancament en la culpabilitat i el mal. Això no vol pas dir que jo subestimi aquest problema que m'ha ocupat molt durant alguns decennis. Però tinc necessitat de verificar que, per radical que sigui el mal, no és tan profund com la bonesa»¹⁴.

A parer meu, en el seu últim llibre *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, i especialment en l'epíleg intítulat «*Le pardon difficile*», Paul Ricoeur retorna sobre el tema del mal i de la seva superació per mitjà del bé, és a dir, en aquest cas, la seva superació mitjançant el perdó difícil. Però aquest tema del perdó no surt fins al final del llibre. Abans Ricoeur ha fet una fenomenologia d'inspiració husserliana de la memòria, seguida d'una epistemologia de les ciències històriques i d'una hermenèutica de la condició històrica pròpia de l'ésser humà, una hermenèutica que culmina en una meditació sobre l'oblit. Amb aquest treball, i en particular amb el seu estudi de la memòria, Ricoeur s'endinsa en una qüestió deixada oberta per la seva gran obra en tres volums *Temps et récit*¹⁵, ja que entre l'experiència del temps i la seva elaboració narrativa cal que intervingui la funció de la memòria.

La tesi essencial de Ricoeur és que no s'han de contraposar de manera abrupta la memòria i l'oblit, entre d'altres raons perquè un exercici sensat de la memòria no és possible si no s'obliden moltes coses secundàries i si no s'eviten les fixacions obsessives. Escriu Ricoeur: «Heròdot ambiciona preservar de l'oblit la glòria dels grecs i dels bàrbars. I el nostre famós deure de memòria s'enumera com una exhortació a no oblidar. Però al mateix temps, i amb el mateix moviment espontani, apartem l'espectre d'una memòria que no oblidaria res. Fins i tot la considerem monstruo-

11. P. RICOEUR, *Réflexion faite. Autobiographie intellectuelle*, París: Editions Esprit, 1995.

12. P. RICOEUR, *Le mal. Un défi à la philosophie et à la théologie*, Ginebra: Labor et Fides, 1986.

13. P. RICOEUR, *Philosophie de la volonté II. Finitude et culpabilité 2: La symbolique du mal*. París: Aubier, 1960.

14. Cf. *La Croix*, 28.12.2000.

15. *Temps et récit I*, París: Seuil, 1983; *Temps et récit II: La configuration dans le récit de fiction*, París: Seuil, 1984; *Temps et récit III: Le temps raconté*, París: Seuil, 1985.

sa. Tenim present a l'esperit la falla de Luis Borges sobre l'home que no oblidava res, sota la figura de "Funes el memorioso"¹⁶. ¿Hi hauria, doncs, una mesura en l'ús de la memòria humana, un "de res massa" [*ne quid nimis*], segons una fórmula de la saviesa antiga? ¿L'oblit no seria, doncs, en tots els aspectes l'enemic de la memòria, i la memòria hauria de negociar amb l'oblit per trobar a les palpenes el seu equilibri amb ell?» (MHO 537).

Tota aquesta problemàtica de la memòria, de la història i de l'oblit, amb els seus enfocaments fenomenològics, epistemològics i hermenèutics, pot semblar molt allunyada de les nostres preocupacions actuals. En realitat, però, també aquesta vegada, com ho ha fet sempre, Ricoeur connecta amb l'actualitat més viva. En efecte, el tema de la memòria és un dels nostres temes més actuals, segurament vinculat amb el començament d'un nou segle. Quan fem el balanç dels últims cent anys, se'ns presenta de seguida la qüestió de quina ha de ser la nostra relació amb el passat. Hem d'estar orgullosos pels èxits i progressos de la humanitat? O, més aviat, hem d'averkonyir-nos i potser penedir-nos de tantes crueltats comeses? O, a l'inrevés, potser seria millor oblidar-ho tot? Les tesis de Ricoeur sobre aquestes qüestions no coincideixen del tot amb el que acostuma a ser considerat «políticament correcte». Segons Ricoeur, pot haver-hi -i sovint hi ha- un excés de memòria, tal com hi ha també de vegades un oblit excessiu. Ricoeur s'ha referit sovint a les guerres dels Balcans i a la violència a Irlanda del Nord i al Pròxim Orient, i ha vist una de les causes de tot plegat en una rememoració autodestructiva de les injustícies experimentades i de les humiliacions sofertes. Ja l'any 1995 escrivia: «Allò que m'ha incitat a prendre el meu punt de partença en el cor de la memòria és un fenomen torbador que es pot observar a l'escala de la memòria comuna, de la memòria compartida [...]. Aquest fenomen és particularment característic del període de la postguerra freda, quan tants pobles estan sotmesos a la difícil prova de la integració de records traumàtics que provenen d'un passat d'abans de l'època totalitària. ¿No es pot dir que alguns pobles sofreixen d'un excés de memòria, com si estiguessin obsessionats pel record de les humiliacions patides en un passat allunyat i també pel record de glòries llunyanes? I, a l'inrevés, ¿no es pot dir que d'altres pobles sofreixen d'una manca de memòria com si fugissin davant l'obsessió de llur propi passat? ¿No és ben sovint aquest el cas de nosaltres, els francesos, quan ens trobem confrontats al record de l'època de Vichy o de la guerra d'Algèria?»¹⁷.

A parer meu, algunes de les principals qüestions que han motivat el llibre *La Mémoire, l'histoire, l'oubli* són les següents: En relació a un orgull nacional de caràcter dubtós, que sovint es descar-

16. Ricoeur es refereix a la narració de Jorge Luis BORGES, intitulada «Funes el memorioso» i publicada en el llibre *Ficciones* Madrid: Alianza Editorial, 1979, p. 121-132.

17. P. RICOEUR, «Le pardon peut-il guérir?», en *Esprit* núm. 210, març-abril 1995, p. 77. Ricoeur parla sovint dels «usos i abusos de la memòria» (MHO 82).

rega en nova violència, quina és la recta mesura per a la memòria? Fins a quin punt la ciència històrica, que s'afanya per establir la veritat dels fets, pot ser una ajuda per a l'esforç d'una memòria justa? En quina relació es troben la memòria i l'oblit? I, finalment, com es delimiten mútuament l'oblit i el perdó? Aquest parer meu, el trobo confirmat en unes paraules de Ricoeur en l'advertiment inicial del seu llibre: «Preocupació pública: romanc torbat per l'inquietant espectacle que donen l'excés de memòria aquí, l'excés d'oblit en una altra banda, sense dir res de la influència de les commemoracions i dels abusos de memòria -i d'oblit. La idea d'una política de la memòria justa és, en aquest aspecte, un dels meus temes cívics confessats» (MHO I). Òbviament en aquesta curta exposició no puc entrar detalladament en el tractament matisat i complex que Ricoeur fa d'aquestes importants qüestions. M'haig de limitar a unes breus anotacions que voldria que ens motivessin a pensar sobre aquests temes, tant importants també per a nosaltres, guiats i ajudats per Paul Ricoeur.

Sorpren que, en la teoria ricoeuriana de la memòria, hi ocupi un lloc important la «lloança de l'oblit» i que Ricoeur faci aquesta lloança tot referint-se repetidament a Nietzsche, el qual va escriure en la segona de les seves *Consideracions intempestives*, la que porta per títol «Sobre la utilitat i els inconvenients de la història per a la vida», la següent sentència: «Un excés d'història mata l'home» (cf. MHO 377-384)¹⁸. Encara que sovint la memòria hagi de lluitar contra l'oblit, no es pot pas dir que memòria i oblit siguin enemics en tots els aspectes (cf. MHO 537)¹⁹.

Ricoeur, que s'ha ocupat diverses vegades de la crítica de les ideologies en quant enfocament complementari de l'hermenèutica²⁰, no podia deixar de tractar de les manipulacions i instrumentalitzacions ideològiques de la memòria, sobretot de la memòria col·lectiva, quan aquesta deixa a l'ombra certs esdeveniments i dóna un relleu desproporcionat a d'altres (cf. MHO 97-107). És un fet ben conegut, per exemple, que molts estats tenen el seu origen en guerres que no van ser precisament defensives, un fet que sovint s'amaga i àdhuc s'inverteix presentant les víctimes com a agressors²¹. És aquella manipulació que expressem en forma gairebé aforística: la història l'escriuen els vencedors. En la superació d'aquestes manipulacions i instrumentalitzacions el treball dels historiadors hi té un paper important, ja que -escriu Ricoeur- «és en el camí de la crítica històrica que la memòria troba el sentit de la justícia» (MHO 650).

Ricoeur s'ocupa especialment de les malalties de la memòria, és a dir, d'aquells excessos de memòria o d'oblit que tenen caràcter pertorbador individualment o col·lectivament, i escriu en aquest sentit: «Hom pot legítimament parlar de memòria *ferida* i

18. F. NIETZSCHE, *Unzeitgemäße Betrachtungen, Zweites Stück: «Vom Nutzen und Nachteil der Historie»*, dins *Werke in drei Bänden*, München, Carl Hanser Verlag, 1966, vol. 1, p. 215.

19. Sempre ens cal, per exemple, una concentració en l'essencial i un oblit del que és secundari.

20. P. RICOEUR, «Herméneutique et critique des idéologies», en *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II*, París: Seuil, 1986, p. 333-377; P. RICOEUR, *Lectures on Ideology and Utopia* New York: Columbia University Press, 1986.

21. Ricoeur arriba dir que «no existeix cap comunitat històrica que no hagi nascut d'una relació que hom pot assimilar legítimament a la guerra. Allò que celebrem amb el títol d'esdeveniments fundadors [d'un estat] són essencialment actes de violència legítims posteriorment per un estat de dret precari. El que va ser glòria per a uns, va ser humiliació per als altres» (MHO 96).

fins i tot *malalta*. En donen testimoniatge expressions corrents com traumatisme, ferida, cicatrius, etc. L'ús d'aquests vocables, que són patètics, no deixa de plantejar greus dificultats. Fins a quin punt, ens preguntarem en primer lloc, estem autoritzats a aplicar a la memòria col·lectiva unes categories forjades en el col·loqui analític i, per tant, a un nivell interpersonal marcat per la mediació de la transferència?» (MHO 83-84). Com es veu per aquesta citació, Ricoeur –que en els anys seixanta va publicar un llibre molt important sobre el pensament de Freud²²– es proposa de reflexionar sobre les malalties de la memòria amb l'ajuda de les concepcions freudianes, tot i ser ben conscient de les dificultats que comporta el pas del nivell interpersonal al nivell col·lectiu. Tot amb tot, opina Ricoeur, és possible una transposició que vagi del pla privat de la relació analítica al pla públic de la memòria col·lectiva i de la història, i s'hi aplica, a aquesta transposició, amb molta cura (cf. MHO 86). La reflexió ricoeuriana es basa sobretot en dos treballs de Freud: *Rememoració, repetició i perlaboració*, publicat l'any 1914, i *Dol i melancolia*, publicat l'any 1915²³. En la primera obra Freud, partint del fet que molts malalts, en lloc de recordar el passat, el repeteixen sense saber-ho, contraposa la compulsió de repetició (*Wiederholungszwang*) i el treball de rememoració (*Erinnerungsarbeit*), cosa que fa pensar en aquella dita: els pobles que no recorden llur història la repeteixen. En la segona obra Freud distingeix entre el treball del dol (*Trauerarbeit*), amb el qual acceptem una realitat on s'han esdevingut pèrdues doloroses per a nosaltres i ens hi reconciliem²⁴, i la malenconia, on manca la reconciliació i hi ha disminució del sentiment de si mateix (*Selbstgefühl*). L'originalitat de Ricoeur consisteix a fer veure la vinculació entre un autèntic treball del record (*Erinnerungsarbeit*) i el treball del dol, cosa que significa que tota memòria que no hagi acomplert d'alguna manera un treball del dol no recordarà d'una manera sana. En efecte, per manca del necessari treball del dol, molt sovint, tant en el pla individual com en el pla col·lectiu, certes formes de recordar no són el contrari de la compulsió de repetició sinó que en són precisament una manifestació ben clara. Per això Ricoeur pot escriure en la conclusió d'aquesta part del seu llibre: «L'excés de memòria recorda particularment la *compulsió de repetició* de la qual Freud ens ha dit que condueix a substituir el record veritable, mitjançant el qual el present seria reconciliat amb el passat, per un pas a l'acte [per un *acting out*]» (MHO 96). I també: «Allò que els uns cultiven amb delectació morosa i que els altres fugen amb mala consciència és la mateixa memòria-repetició. Els uns voldrien perdre-s'hi, els altres tenen por de ser-hi engolits. Però tant els uns com els altres pateixen del mateix *dèficit de distància crítica*» (MHO 96). En resum, les ferides de la

22. P. RICOEUR, *De l'interprétation. Essai sur Freud*, París: Seuil, 1965.

23. Els títols originals alemanys d'aquests breus treballs de Freud són: *Erinnern, Wiederholen, Durcharbeiten* i *Trauer und Melancholie*. López Ballesteros, en les *Obras completas* de Sigmund Freud, ha traduït així aquests títols: *Recuerdo, repetición y elaboración* i *La aflicción y la melancolia*, Madrid: Editorial Biblioteca Nueva, 1948.

24. Ricoeur remarca agudament l'ús que Freud fa de la paraula reconciliació, *Versöhnung* (MHO 85).

memòria es guareixen gràcies a un treball del record que s'assembla molt al treball del dol que ens cal fer quan vivim una pèrdua.

Els historiadors s'esforcen per comprendre el que ha passat, però aquesta comprensió històrica mai no s'ha de confondre, segons Ricoeur, amb l'autèntic perdó, un perdó del qual ell s'ocupa en un llarg epíleg de seixanta-cinc denses pàgines. El tema d'aquestes pàgines és un doble enigma: «l'enigma -diu Ricoeur- d'una falta que paralitzaria el poder d'obrar d'aquest "home capaç" que som nosaltres; i també, com a rèplica, l'enigma d'una eventual superació d'aquesta incapacitat existencial, que és el que designa el terme perdó» (MHO 593). En efecte, la falta lesiona les capacitats de l'home i produeix una memòria malalta, una memòria infeliç. La gran qüestió és si, gràcies al perdó, que se situa en l'horitzó del treball del dol, serà possible una memòria feliç -*une mémoire heureuse et apaisée*, diu Ricoeur (MHO 595)- i, amb ella, un home restaurat en les seves capacitats. Evidentment, Ricoeur reprèn aquí una temàtica deixada en suspens en la seva obra primerenca *Philosophie de la volonté*²⁵, i ho fa amb una gran radicalitat, ja que allò que es tracta de perdonar no és una falta banal sinó el que Jean Nabert anomenava «l'injustificable»²⁶, unes accions que considerem inhumanes, l'exemple prototípic (però no únic) de les quals és l'Holocaust, la Xoah. La radicalitat del mal de què s'ocupa fa que Ricoeur es miri les coses a llarg termini i àdhuc es plantegi la qüestió d'un *happy end* de la història (cf. MHO 376) i que, en relació a la superació del mal, parli d'esperança escatològica, una esperança que, òbviament, ha de deixar el seu encuny en el nostre exercici actual del perdó. L'escatologia que clou el llibre de Ricoeur és una escatologia formulada en el mode optatiu, és a dir, és l'expressió d'un desig o d'una voluntat -expressió d'un *voeu*- que s'arrela en la tradició cristiana.

Com en totes les grans obres de Ricoeur, al final de *La mémoire, l'histoire, l'oubli* ens trobem amb unes reflexions que sobrepassen el marc on s'ha mogut tot el llibre i que volen elevar-nos a un nivell superior. En aquest cas es tracta d'elevar-nos a una filosofia de la religió, un nivell que Ricoeur havia deixat feia anys, amb l'excepció potser de les reflexions presentades en el llibre *Penser la Bible*²⁷. Jo diria que el Ricoeur ancià ha reprès d'una manera nova una antiga temàtica, la Poètica de la voluntat, una temàtica que el Ricoeur jove havia deixat en suspens. Ricoeur mateix dóna a entendre que probablement la qüestió d'una possible reconciliació amb la història ha estat el motiu subterrani de tota la recerca de *La mémoire, l'histoire, l'oubli*²⁸. Per això no és estranya la citació del Càntic dels Càntics que clou aquest llibre: «L'amor es tan fort com la mort» (MHO 656), és a dir, el perdó -el perdó escatològic i el perdó actual- pot guarir les nostres lesions.

25. P. RICOEUR, *Philosophie de la volonté I. Le volontaire et l'involontaire*, París: Aubier, 1950. Les lesions de la voluntat havien de ser descrites en una *Empírica* només realitzada parcialment, i la regeneració de la voluntat havia de ser exposada en una *Poètica*, mai no duta a terme (almenys segons el projecte inicial). Sobre aquest tema, vegeu A. MARQUÈS, «Ètica i religió en Paul Ricoeur», dins J. M. ESQUIROL (ed.), *Ètica i religió en Lévinas, Ricoeur i Habermas*, Barcelona: Cruïlla, 1997, p. 45-112.

26. Ricoeur remet a l'obra de J. NABERT, *Essai sur le mal*, París: Aubier, 1970, el primer capítol de la qual s'intitula «L'injustifiable».

27. P. RICOEUR & A. LA COCQUE, *Penser la Bible*, París: Seuil, 1998.

28. Escriu Ricoeur: «En veritat només he identificat tardanament aquest lligam presumit entre l'esperit de perdó i l'horitzó d'acompliment de tota la nostra empresa. Es tracta manifestament d'un efecte de relectura. El pressentiment d'aquest lligam m'ha guiat des del principi? És possible?» (MHO 643).

Aquestes breus pinzellades sobre la persona i l'obra de Ricoeur –sobretot l'obra més recent– són del tot insuficients per a donar una justa idea de la magnitud i la importància del seu treball filosòfic. Això s'hauria aconseguit més fàcilment presentant una estadística de les traduccions que s'han fet de les seves obres (des de l'anglès i l'alemany al coreà i al japonès passant pel serbo-croat, el búlgar i el romanès) i donant notícia de la multitud de llibres i d'articles que s'han escrit sobre el seu pensament²⁹. Però em sembla que el que he dit és suficient perquè sigui comprensible l'alegria amb què sol·licito que sigui conferit al professor Paul Ricoeur el grau de doctor *honoris causa* de la nostra Universitat, una alegria que estic segur que tots els aquí presents compartim.

29. Sobre tot això es pot consultar la bibliografia elaborada per F. D. VANSINA i citada en la nota 2.